

Toespraak W. van der Schuit opening museale inrichting Synagoge Groningen

Geachte aanwezigen, dames en heren,

Ik mag u vertellen over de totstandkoming van de nieuwe inrichting van de Synagoge Groningen, die we vandaag en eigenlijk de hele komende maand september zo feestelijk in gebruik nemen. Geert Volders heeft me al geïntroduceerd...

Voor mij begint dit project in 2015. Het bestuur van de Stichting Folklingestraat Synagoge benaderde mij met de vraag of ik wilde meedenken over de realisatie van een nieuwe vaste tentoonstelling. Het bestuur zocht naar een inrichting die aansloot bij de doelstelling van de stichting, de missie die net verwoord is door Rene Grunewald. Dat was best een ingewikkelde vraag. Want hoe kan je in dit indrukwekkende en kleurrijke gebouw het verhaal van joods Groningen vertellen, waarbij de geschiedenis, rituelen en gebruiken van het jodendom een plek krijgen. En hoe kan je dit inbedden in educatietrajecten en in verbinding komen met de bezoeker, jong en oud. En waarbij het gewijde gedeelte, de sjoel, sinds 1981 het centrale middelpunt van het gebouw is.

Kortom, waar te beginnen, wat is nodig. Wil je ons op weg helpen?

Uiteraard wilde ik dat! Begin 2017 lag er een uitgewerkt plan op tafel dat de uitgangspunten en basiselementen van de inrichting schetst. Het fundament van alles is dit monument, dat door haar gebruik als sjoel en aanwezigheid in kleur en vorm zelf onderdeel van de presentatie uitmaakt. De synagoge is van zichzelf al een zeer bijzonder plek in Groningen. Het is de historische en religieuze grond voor joden uit stad en ommeland, al sinds 1756. Je verbindt je hier als vanzelf met de joodse geschiedenis, als een herinneringsplaats in de tijd. Cultuurhistorici noemen dit *lieux de mémoire*.

Een ander belangrijk uitgangspunt is het vertellen van heel veel persoonlijke verhalen. Door een tentoonstelling te bouwen met verhalen van mensen die hier gewoond, gewerkt en geleefd hebben, krijgt de grote geschiedenis betekenis. Het gaat over familie en vriendschap, al is ook de oorlog altijd dichtbij. De human interest maakt het verleden toegankelijk, invoelbaar en dichtbij. Het zorgt voor herkenning en daarmee ook voor begrip.

Daarnaast is interactiviteit in de vaste presentatie belangrijk. Door bezoekers op verschillende manieren informatie en ervaringen aan te bieden, ontstaat

een gelaagdheid in de tentoonstelling. We willen zoveel mogelijk zintuigen aanspreken, waarbij ook de vrijwilligers een niet onbelangrijke rol vervullen.

Met deze kaders opgeschreven kon de uitwerking en het rekenen beginnen. Want de ambitie om op deze plek een volwaardige museale functie te maken, had ook een prijskaartje. Het bestuur zette zich volledig in om de benodigde fondsen bij elkaar te brengen. Begin 2019 kreeg ik het bericht dat de realisatie van start kon gaan, de begroting was rond.

Vlak voor de zomer van dat jaar begon ik aan dit omvangrijke en best ingewikkelde project. Ondertussen was er het nodige veranderd. Niet alleen was Geert Volders als algemeen manager aangetrokken, een collega-historicus met veel kennis van joods Groningen. Ook was er een 'oral history'-project toegevoegd aan de plannen. Dit project lag in de deskundige handen van historicus en documentairemaker Liefke Knol, die grensoverschrijdende films ging maken in samenwerking met de Ehemalige Joodse Schule in Leer. Samen met enkele bestuursleden vormden wij de kern van het project, al snel versterkt door Bertien Minco. Zij is geboren in Groningen en binnen de joodse gemeente opgegroeid. Ze hielp ons op weg en bracht haar connecties in het project. Ook schreef Bertien persoonlijke verhalen die in de audiotour de verbinding vormen tussen de beleving van het gebouw en de museale inrichting. De tour begint hier waar ik nu sta, op het kleed met het logo. Maar nu loop ik op de zaken vooruit.

Al snel werkte ik samen met de eigenaar van het gebouw, de Stichting Oude Groninger Kerken, in de persoon van Marcel van Santen, de bouwkundige werkzaamheden uit. Want op het vlak van publieksvriendelijk gebruik van het gebouw lagen er enkele obstakels. Ik zal even een beeld schetsen voor de mensen die hier nog niet eerder zijn geweest, tot een jaar geleden. De cv-ketel van het Rabbinaatshuis, waar het kantoor en algemene ruimte voor bijvoorbeeld Hebreeuwse les van de Joodse Gemeente is gehuisvest, boven de rituele baden van het mikwe. De baden waren in 2014 weer zichtbaar gemaakt, maar ze waren ernstig beschadigd doordat ze ruim 60 jaar onder een laag beton hadden gezeten. Tot in de oorlog vervulden de baden een zeer belangrijke rol binnen het joodse religieuze leven in Groningen, vooral voor vrouwen, maar ook voor mannen. Bezoekers liepen naar deze bijzondere plek door een gang waar ook vuilniszakken en fietsen stonden, langs een kapstok en het kopieerapparaat. Het is nu een integere ruimte geworden met een nieuwe doorgang.

Een ander verandering waar we ons sterk voor maakten, was de entree aan de voorkant van het gebouw, in het smalste stukje van de Folkingestraat. Daar kon een gastvrij ontvangst met nieuwe glazen deuren het verschil maken. SOGK, Marcel, zette zich in om de bouwvergunningen voor deze werkzaamheden in het monumentale gebouw te regelen. Ook in een later stadium was het overleg met de gemeente Groningen belangrijk.

Bij het onderzoek naar de inhoud van de tentoonstelling, te beginnen in de 16^e eeuw en te eindigen anno nu, werd me al snel duidelijk dat we eigenlijk aan dit gebouw niet genoeg zouden hebben. Als historicus stel je vragen aan het verleden, maar hier waren zoveel thema's te bestuderen, dat het vinden van antwoorden een stortvloed aan informatie opleverde. Ik voerde gesprekken met deskundigen en betrokkenen, zette lijnen uit en stelde een programma van eisen op voor de vormgeving van de tentoonstelling. Want de inhoud is één kant van het verhaal, hoe het eruit ziet de andere kant.

In januari 2020 stapte het Ontwerpcollectief Groningen aan boord. Het collectief bestaat uit 3 bedrijven die met verschillende disciplines samen het design van de inrichting voor hun rekening namen. Helga de Graaf van Studio Eye Candy ontwierp als grafisch vormgever een nieuwe huisstijl die leidend is in alle uitingen en elementen. U ziet het logo hier voor mij op de lessenaar. De kleurenrijkdom van het gebouw is het uitgangspunt. Ook alle andere grafische vormgeving die is toegepast in de tentoonstelling, komt uit haar koker.

Paul Mulder en Albert Buring van Studio 212 Fahrenheit bedachten het concept van de doe-objecten waarmee bezoekers op een interactieve manier kennismaken met sjabbat, koosjer eten en de feesten Pesach en Chanoeka. Ze zijn er vandaag niet bij, ze zijn op de designbeurs in Milaan. Voor de impact van de Tweede Wereldoorlog op de joodse gemeenschap ontwierpen zij het element Thuis. De grote messing doos op het balkon op de eerste verdieping representeert de moord op de joodse gemeenschap in de stad Groningen. Maar het is vooral ook een monument voor de levenden door het licht dat naar binnen straalt. Ik nodig jullie uit er straks binnen in te gaan kijken.

Als derde partij van het collectief zijn Bart Kempinga en Jaap Zandt, die samen binnen OpMaat 3D werken, onmisbaar voor het uitwerken en bouwen van alle interieurelementen, van de vitrines, de doe-objecten en ombouwen van de schermen, tot aan de technische tekeningen en het plaatsen van alles.

Samen met het Ontwerpcollectief startte een nieuwe fase van het project. Door in te zetten op digital storytelling konden we al die verzamelde verhalen op een moderne, inspirerende en interactieve manier vertellen. Het ei van Columbus! Het sluit helemaal aan bij de tijd van nu! In totaal zijn 12 touchscreens gevuld met uiteenlopende onderwerpen. Alle schermen starten met een animatie, een kleine beweging in het scherm, waardoor een voorbijganger uitgedaagd wordt te kijken wat er achter verstopt zit. Eenmaal in het thema, bijvoorbeeld die over de joodse buurt, navigeer je via beeldmateriaal naar verdiepende verhalen in foto's, video of audio. En alles is meertalig.

De geschiedenis van joodse Groningers, zowel van stad als ommeland, voegden we toe aan de rituelen en gebruiken van het Jodendom. We integreerden beide verhaallijnen. Historicus Marja Kiel werkte mee aan het onderzoek, schreef teksten, stroomlijnde de redactie en vertaalde. Speciale dank aan Wout van Bekkum, emeritus hoogleraar Midden-Oosten Studies en ruim dertig jaar betrokken bij de Stichting. Hij heeft ons behoed voor menig uitglijder.

Digital storytelling heeft nog een voordeel: het bood ons de kans om het historisch beeldmateriaal dat voorhanden is te bewerken en in te kleuren. Helga de Graaf heeft al het beeldmateriaal onder handen genomen. Daardoor brengen we de geschiedenis letterlijk dichterbij. De hoofdpersonen kijken je aan alsof je ze net op straat bent tegengekomen. Het verleden wordt als het ware vervangen door een realiteit, als of je er zelf bij bent. Het zijn mensen van vlees en bloed, die bijvoorbeeld poseren in de Folkingestraat, zo'n honderd jaar geleden, of te gast zijn bij het huwelijk hier in de synagoge in 1942 van Benjamin van der Wijk uit Groningen en Froukje Knorringa uit Uithuizen. Je herkent de mensen die rond de choepa staan, zoals rabbijn Dasberg en Eli Cohen. Op de zwart-wit foto was dat toch een hele moeilijke puzzel geweest.

De fotobewerking maakt het mogelijk om je te identificeren met de personen en situaties uit het verleden. Identificatie is een krachtig instrument in de educatie over minderheden in het algemeen en de joodse geschiedenis in het bijzonder. Dat begint met informeren, zodat je je beter kunt verplaatsen in de ander. Het is een methode die zich bewezen heeft, zoals ook de Anne Frank Stichting in verschillende onderzoeken heeft aangetoond. Pas dan kan je samen het gesprek aangaan.

Als we even terug gaan naar de 'making of', de COVID-pandemie gooide natuurlijk roet in het eten. Want hoe kan je samen een creatief team zijn, als je

op grote afstand van elkaar moet werken. Ik weet nog goed hoe we na een aantal weken tijdens de lockdown toch maar een overleg in de synagoge planden, om elkaar fysiek te spreken. Hier was immers voldoende ruimte. Toch hebben we de oplevering moeten uitstellen.

De lockdown had ook een voordeel. Want er was geen publiek in het gebouw, dus konden de aannemer, elektricien en schilder ongestoord hun gang gaan. Zo hebben zij bijvoorbeeld boven, op de voormalige vrouwengalerij, de 3 treden vervangen door 2. Hierdoor werd de ruimte vele malen groter en veiliger en daardoor geschikt om de doe-objecten en vitrines te installeren. Ook is deze vloer geschuurd en in de olie gezet.

Het vullen van de vitrines met objecten vroeg om extra aandacht.

Ogenschijnlijk normale gebruiksvoorwerpen krijgen door het verhaal dat erbij hoort een betekenis. Er waren al wel enkele voorwerpen in eigen collectie verzameld, maar we zochten naar meer. Onze oproep kreeg respons! Zo zijn nu verspreid in het gebouw bijvoorbeeld de families Van Dam, Van der Wijk en Van der Hak aanwezig, met verhalen die raken. De schenking van mohel Frank aan Jacob van Dam voor zijn bar mitswa in 1947 is zo'n object. Of het kaartje dat Philip van der Hak uit werkkamp Balderhaar heeft gestuurd. Ik verwacht dat door de nieuwe vaste tentoonstelling meer voorwerpen en persoonlijke documenten aan de oppervlakte zullen gaan komen.

De bruiklenen van het Joods Historisch Museum zijn ook speciaal. Het besnijdenisregister van Salomon van Witsen uit Veendam bijvoorbeeld, en het gebedenboek van de Groninger familie Oppenheim. En natuurlijk de voorwerpen van de Joodse Gemeente, voor mij de topstukken van de tentoonstelling. Zoals het mitswotkaartje van Erich Grunewald, waar zijn joodse naam op staat waarmee hij voor tijdens de dienst werd opgeroepen voor een functie. Ze hebben een ereplek, de Torarol met schild en kroon als stralend middelpunt. Ze vormen het fundament van al ons werk in dit bijzondere gebouw, namelijk de sjoel als huis van samenkomst van joodse Groningers.

Al met al is hier in ruim 2 jaar tijd door een groot aantal mensen met ieder hun eigen expertise een uniek project tot stand gebracht. Ik kan niet alles benoemen wat is gedaan. Misschien kan ik u alleen nog even attenderen op het rijk beschilderde plafond dat nu wordt aangelicht.

Het lijkt me goed dat u straks – of op een later tijdstip – zelf gaat kijken, luisteren en ervaren. Ik dank u hartelijk voor uw aandacht.

[<https://www.youtube.com/watch?v=C6HwQ3ztxkM>]